

УДК 82.1.161.2

DOI: 10.36550/2522-4077.2019.184.4

ГОЛЬНИК Оксана Олександрівна –
кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри
української та зарубіжної літератури
Центральноукраїнський державний
педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
<https://orcid.org/0000-0002-2601-9899>
e-mail: oksana_kuhar@ukr.net

ПРАКТИКА МОНОГРАФІЧНОГО ПОРТРЕТУВАННЯ Є. МАЛАНЮКА: ПАРАДИГМА

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Тема «Є. Маланюк – літературознавець» попри значні досягнення таких учених, як Ю. Лавріненко, Л. Куценко, Л. Омельчук, О. Багана, П. Іванишина, Б. Синевич, дослідницькі пошуки Г. Клочека, В. Краснощок, О. Слоньовської залишається актуальною. Одна з лакун, яка поступово наповнюється новим матеріалом, оригінальними інтерпретаціями та підходами до вивчення, – технологія літературознавчої практики Є. Маланюка, методологія та прийоми вивчення ним постатей письменників, мислення Є. Маланюка як теоретика літератури, дослідника поетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри значні досягнення Л. Куценка, який розглянув еволюцію мислення Є. Маланюка-літературознавця, залишається важливим вивчення складників літературознавчої парадигми есеїста, підходів і прийомів, котрі він застосовував для відбору матеріалу з величезного історичного та персонального масиву даних, і для його вивчення.

У маланюкознавстві вже утвердилася ідея націоцентричності літературознавчої практики Є. Маланюка (П. Іванишин, Г. Клочек), з якої випливає цілком обґрунтована ідея національного підходу до вивчення мистецьких постатей.

Порушуючи сьогодні проблему методології Є. Маланюка, жодним чином не прагнемо спростувати цю концепцію, швидше – розширити і поглибити її. Тож прагнемо систематизовано оглянути літературознавчі портрети письменників, котрі есеїст умістив у «Книзі спостережень» і ті, котрі вдалось розшукати й оприлюднити Л. Куценку, Т. Салізі та іншим ученим-маланюкознавцям на предмет складників його методологічної системи, а точніше критеріїв, якими послуговувався Є. Маланюк у своїх критичних працях.

Таким чином, **мета цієї розвідки** – актуалізувати та описати ідейно-методологічні чинники, які формували специфічні підходи автора до оцінки творчості знакових для української літератури митців, окреслити теоретико-методологічні складники його дослідницької теорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У розв'язанні цієї проблеми відзначимо моменти, котрі стосуються специфіки літературознавчої позиції Є. Маланюка та дозволяють наблизитися до його методології:

У прицілі вивчення митця – стиль письменників. Л. Омельчук зауважувала, що Є. Маланюк звертається до «біографії як культурного міфу, як контрольованого людиною проекту» [8, с. 7]. Науковець зазначала: «Простежуючи сучасні йому тенденції літературного руху, Маланюк констатує і відкидає тип життєписів, орієнтованих на масовість з метою наближення митця до пересічного читача, він виступає апологетом «великих» біографій, біографій духу» [8, с. 7].

Ця теза потребує уточнення, оскільки безпосередньо стосується критеріїв відбору Є. Маланюком дослідницького матеріалу. Вони (критерії) склали парадигму його концепції.

Придивімося до того, хто став предметом вивчення Є. Маланюка: Т. Шевченко і М. Гоголь, Я. Щоголів, Леся Українка й І. Франко, Ю. Липа, Ю. Клен і Л. Мосендз, М. Рильський і П. Тичина, М. Хвильовий і шістдесятники.

Г. Клочек, оглядаючи методологічні засади Маланюкового літературознавчого доробку в праці «Феноменальність есеїстики Євгена Маланюка: сім ознак» [1], зауважив, що автор добирає для обсервації постаті тих митців, хто бачив сутність речей. З цим важко не погодитися, тому що дібрані для аналізу постаті – визначні митці, котрі, фактично, були рушіями літературного і культурного процесу. Проте залишається загадкою, що ж ховається під цим поняттям «сутностей»? Що це за критерій, котрим оперував Є. Маланюка? Відповідь на це питання не варто зводити виключно до прояву національного «Я» митця в літературі, адже маємо праці, які есеїст присвятив письменникам, на прикладі котрих можна пояснити, що таке криза духовного і творчого начала, трагедія самосвідомості і самовизначення (П. Тичина, М. Рильський, М. Хвильовий, М. Гоголь).

Аналіз літературних портретів, які створив есеїст, дозволяє зауважити, що своє пильне око він зупиняв на тих митцях, котрі демонстрували потужну динаміку духовного життя. Вона могла бути спрямована як «д'горі», так і донизу. Будь-які коливання в духовному бутті митця дають про себе знати насамперед у **стилі** (Тут і далі виокремлення наше. – О. Г.). Для Є. Маланюка стиль – це і є сутність митця, бо таким чином у Слові матеріалізується темперамент. Стиль

виказує справжнє єство митця. Свої роздуми про сутність національного «Я» українства, національного інстинкту есеїст також зводить до проблеми стилю – «проблеми духа форми, формотворчого духа, що змушує матерію прийняти певну, адекватну для неї форму» [4, с. 166].

У контексті цих розмислів автор стверджує, що для нашої культури та історії проблема стилю – це проблема біографії. Зауважимо, що прикметна властивість методології Є. Маланюка в тому, що біографічний метод був допоміжним в осягненні естетичних явищ, а не системоорганізуючим, як про це говорить більшість дослідників. Художні твори і біографію митця він розглядав у концептуально-стильовому ракурсі.

Висновки щодо стильових властивостей конкретного письменника Є. Маланюк робить, докладно проаналізувавши його творчий доробок, охопивши весь обшир його творчих набутоків. Біографія і зроблені на тому матеріалі психоаналітичні «препарування» дозволяють есеїстові обґрунтовано пояснити динаміку творчості митця, нові художні якості його мистецького спадку.

Є. Маланюк був прискіпливим у вивченні життєпису митців, акцентував увагу на поворотних фактах їхніх біографій, на тих чинниках, котрі формували особливий стиль. Бо їхній стиль – це індикатор більшого – стилю часу, стилю доби, стилю української людини.

Конфлікт як стилетворчий чинник. Є. Маланюк зосереджував свій погляд на знакових постатях в українській культурі та літературі, доля і творчість котрих презентувала важливий і надскладний конфлікт – **митець і доба**. Це зіткнення мало випробувальний характер, бо в такий спосіб, за визначенням самого Є. Маланюка, перевірявся «дух», тобто духовні сили митця.

Він (конфлікт) був іспитом насамперед на повноту національного єства письменників, тобто на наявність чітко визначеної національної самоідентифікації, яка власне і впливала на цілісність і високу мистецьку вартість їхнього доробку.

Зауважимо, що проблема національної самоідентифікації була актуальна і для самого Є. Маланюка, самосвідомість котрого, як і українськість його єства гартувалася в горнілі визвольних змагань. Згадаймо його спогади про «дві хати», на які жила родина, на які Маланюків, власне жив і він. Що це як не самозізнання митця у двоякості свого національного «Я» на світанку життя і у ранні юнацькі роки? Звідти і наслідування поетів-символістів, і відверте копіювання стилю М. Гумільова та В. Брюсова в поезіях російською мовою.

Цим мотивом пронизана і вся практика літературного портретування. Ю. Лавріненко у праці «Зруб і парості» висловив припущення, що «Книга

спостережень» Є. Маланюка – це своєрідна автобіографія його душі, це спроба пізнати самого себе, створити свою біографію [3, с. 16].

Повертаючись до проблеми конфлікту як індикатора національного ества митця, зауважимо, що він був лише тим чинником, котрий спонукав майстра слова виявити свою справжню натуру, своє справжнє мистецьке «Я». Усі герої літературознавчих есеїв Є. Маланюка мали різнопланові конфлікти: із ідеологічною системою, з режимом, духом доби. Вони провокували випрозорення духовної натури митця.

У працях, де в об'єктиві Є. Маланюка є постать П. Тичини («Напровесні» (1922), «Буряне поліття» (1927), «М. Рильський у п'ятдесятиліття» (1951)), простежується динаміка авторських оцінок, яка демонструє теоретико-методологічне зростання самого автора статей.

Студія 1922 року сповнена пістету до молодого лірика, що виражається в емоційності й пристрасності оцінок його «Сонячних кларнетів». Це було зумовлено і продиктовано Маланюковою концепцією митця-Месії, Генія. У 1920-х роках есеїст характеризував П. Тичину так: «Поет, для котрого не треба ні техніки, ні циркуля, бо правдивому талантові це все дається згори тим, що зветься *артистичною інтуїцією*.<...>

Те, що палахкотить в сферах позарозумового ества Тичини і що сформульовується в *інстинктивних метрах і ритмах його строф*, – не є наслідком праці, а є наслідком правдивого, на жаль, тепер мало відомого сучасним поетам процесу – *процесу натхнення*» [7, с. 310]. Підкреслюючи візіонерство поетової лірики, молодий критик патетично стверджував: «Занадто його твори подібні до пророцтв, щоб їх до кінця зрозуміло щоденне людство» [7, с. 314].

Ці властивості творчої манери П. Тичини, за спостереженнями Є. Маланюка, впливали із **музичності** його світовідчуття і світосприймання. Ця властивість стала визначальною для стилю, а отже формотворчою: «Музика, котра завжди була і є кістком справжньої поезії, служить Тичині тою, властиво, формою, в якій він приймає враження. Для всякого з'явища він оприлюднює, так би мовити, – його музичний еквівалент» [7, с. 310].

Болісні драматичні метаморфози відбулися із П. Тичиною після 1925 року. Тоді ж з'являється у Є. Маланюка тема механізму деградації творчої особистості П. Тичини, яка згодом стала наскрізною, бо її осмислення наближало есеїста до розуміння психологічного підґрунтя малоросійства в мистецтві.

Є. Маланюк констатує відсутність «ідейного пафосу», неплідність і фальш П. Тичини. Пізніше, 1951 року, повертаючись до цієї проблеми, літературознавець окреслить й увиразнить тезу про «ідейність» як осердя творчої особистості, визначивши її як «культуру». Це поняття в

авторському трактуванні має синтетичний характер: розуміється як комплекс світоглядних, естетичних, інтелектуальних особливостей індивідууму, сформованих на міцному ґрунті національного світовідчуття, стимульованого національним інстинктом. До того ж цілісність особистості, що забезпечується культурою – це ознака елітарності. У критика це поняття має не стільки соціальний вимір, скільки духовний. Елітарність є властивістю культури світоспоглядання, світопереживання тієї частини українства, для якої властивий активний духовний розвиток.

Так, музичність П. Тичини – прояв його релігійного родинного виховання (Тичина – «є сином бідного церковного дяка на Чернігівщині»). Релігійність стала джерелом пантеїзму Тичини, який знайшов адекватну стильову форму – музичність. Проте культура самої родини, у якій виховувався поет, була позначена «специфічною двозначністю», зумовленою духовною маргінальністю. Адже сім'я Тичини знаходилася в перехідному стані між селянсько-міщанською і священницькою. Тому-то авторові «Сонячних кларнетів» бракувало «стихійної культури селянської хати» і елітарності культури духовенства. «У результаті, – підсумовує Є. Маланюк, – мусіла повстати певна знекоріненість, своєрідна соціальна неусталеність і анемічність. <...> І з цієї ж причини, думається, також легше було переломити крихке чернігівське стебло, що лише вспіло на короткий час рости «Соняшним кларнетом». Бракувало-бо Тичині міцнішого коріння в найпростішій „расовім” значенні цього слова» [4, с. 301]. «Музичне» переживання світу лірика, не маючи глибокої духовної (культурної) основи, виплеснулося «Сонячними кларнетами» і, не підтримуване відповідною ментальною силою, поступово згасало. Тоталітарна система лише стимулювала цей процес, але, на думку Є. Маланюка, він був об'єктивним і незворотнім через анемію духовності Т. Тичини.

До подібних висновків приходять Є. Маланюк і в аналізі творчої постаті М. Рильського. Інтелектуалізм, вишуканий смак, філософічність, висока духовна культура, ліричне чуття – ознаки творчої манери поета, котрі есеїст вважав проявом елітарності письма. Є. Маланюкові імпонувала така властивість творчої манери лірика, як формальна чіткість і виразність художніх форм: «...організовувалася збуджена історична пам'ять українська, дисциплінувалася, а ще аморфна, ще безпосередня натуральна мистецька емоція новітньої нашої поезії знаходила ту класичну форму і національне втілення», завдяки яким «безформене „тичинівство” „переходило через верстат”, де „з старої бронзи зброю владних слів переливали радо на вогонь» [7, с. 281].

Проте і в його творчості є хиба, котра виявляє зражене національне ество. Твори М. Рильського не являли тієї літературної катастрофи, що у

П. Тичини, проте в них не було динаміки стилю. «Рильський ніколи не спадає із свого культурно-літературного рівня, ніколи не губить свідомості майстра, і його літературно-мистецький смак не паралізується» [4, с. 303] навіть у таких творах, як «Пісня про Сталіна».

Його творча манера демонструє споглядальність, філософічність та епікурейство, що формують **статичність та анемію (беземоційність)** стилю його поезій. На думку Є. Маланюка, це прояв колоніалізму, який у свою чергу, став гротесковим проявом недорозвиненого імперства (близькою до цього була й природа сміху М. Гоголя). До того ж маючи виразний епічний талант, М. Рильський так і не зреалізував його в великому епічному полотні. Причини цього криються в психіці митця – у комплексі «культурної окраїнності», що склала основу духовної культури. Це «нівелювання» польсько-шляхетського духу («затирання» національного інстинкту), що починається з батька письменника – народника-хлопомана, світоглядна й життєва позиція котрого формувалася під впливом українофільства й народництва. «Польськість» або ж західництво М. Рильського виявлялося у прекрасному знанні ним польської, французької, античної літератур, що вплинуло на інтелектуальну й естетичну довершеність його поезій, витонченість і вишуканість ліричного образу, глибину думки, технічну досконалість вірша – т. зв. «мистецький смак». «Окраїнність» культурної складової духовності неокласика позначилася в недоформованості й недорозвинутості національної емоції – специфічної психологічної реакції на світ, детермінованої національними ментальними особливостями.

Інакший характер мав конфлікт митця і доби, що проявився у творчості І. Франка. Він зумовив світоглядну еволюцію митця і проявилася як в масштабах охоплення реальності, так і в характері її осмислення. Є. Маланюк здійснює реконструкцію психології творчої особистості Каменяра. Ця дослідницька модель передбачала осмислення внутрішніх конфліктів особистості, зосередження на внутрішніх розладах індивідуума, що визначали певну мистецьку заданість, формували специфічні риси письма.

У контексті цього підходу есеїст торкається проблеми залежності творчої індивідуальності від «фаталізму доби» – домінування в культурному, політичному і культурному просторі соціалістичних догматів. І. Франко, що мав за визначенням Є. Маланюка, «ясний розум, працьовитість та ще, до певної міри, життєвий реалізм, громадянство» [6, с. 196] відгукнувся на ці ідеї, вони стали частиною його світогляду. Проте расовий інстинкт (чиста незатьмарена розкладовими процесами селянська душа) давала про себе знати потягом до осмислення проблем національного – духовного характеру. Є. Маланюк зауважував: «Пригадаймо собі добу, в якій народився і мусів формувати себе Франко.

Це всевладне, майже релігійне панування доктрини позитивізму, раціоналізму, соціалізму, ба й анархізму. <...> Це фанатичне обоження т.зв. поступу і спровадження правдивого природнього патріотизму до неприродньої „класової свідомості”» [6, с. 197]. Це було цілеспрямоване і систематичне вихолощення національного духу, примітивізація культури, запобігання перед масами, зниження естетичних і культурних вимог нації, зрештою народження нової релігії, яка трималася на ненависті й догматі класової боротьби.

Автор «Книги спостережень» зазначає, що саме це зумовило внутрішню боротьбу І. Франка із самим собою: «страшніша і така істотна для Франка боротьба „із самим собою”, боротьба обох половин його індивідуальності: однієї – істотної, другої – формованої й деформованої добою та обставинами» [6, с. 192]. Йдеться про проблему «двійництва» у творчості І. Франка, яка стала літературним відбиттям внутрішньої драми і боротьби митця, внутрішнього ідеологічного конфлікту І. Франка, спровокованого зіткненням його потужного національного чуття, націоцентричності, національної самосвідомості з позитивістськими (інтелектуально близькими йому) ідеями поступу та раціоцентризму в розвитку суспільства і людини.

Є. Маланюк констатує, що на зміну цій темі приходить проблема осягнення духовної суті людини-провідника – образу, який був стимульований національним інстинктом і думкою І. Франка та віри як основи духовного буття народу: «...цей „матеріаліст” з ідеалізму і з обставин доби вірив у розум, а саме в – „розум владний без віри основ”. Та чудодійна сила розуму, тоді ще скрита для Франка, несвідомого, що саме та божественна сила розуму привела його згодом від „без віри основ” саме до „основ віри”, і та віра спалахнула великою ораторією в «Мойсеї»» [6, с. 198].

Трагічне як героїчне. Літературний чин.

Концептуальним у літературознавчій концепції Є. Маланюка є поняття трагічного. Це фундаментальна властивість творчості, яка давала право есеїстові визначити цілісним чи ущербним (недокрівним) було національне єство митця.

Так трагічний пафос творів Т. Шевченка вилився в героїчний пафос, котрий був настільки потужним, що в 1917 році збудив ціле покоління українців і спричинив вибуховий процес національної самоідентифікації нації, що супроводжувалися активним опором намаганням імперії повторно денационалізувати народ. Тож героїчне як складник стилю є проявом чину та волі.

Трагізм несповненої жіночої долі став чинником драматизму художнього мислення Лесі Українки (слово підсилювало дією, що теж видавало інтенцію чину). Трагізм І. Франка полягав у серії, за

Є. Маланюком, «життєвих катастроф», які спіткали митця: «жебрача бідність», відмова в університетській кафедрі тощо. Вони зумовили його «сталеву волю»: «В його характері і нетрадиційній, майже не українській волі саме сконцентрована його велич і тієї величі таємниця» [6, с. 196]. Цей трагізм у «Мойсеї» на тлі зневіри поета у власних ідеалах спричинив появу образу аристократів духу, лицарів, котрі слугують ідеалам духовного чину.

Трагізм як властивість художнього світу П. Тичини фіксує уважний критик у наскрізному для лірики митця образі України, який виростає «в трагічну постать Жінки-Матері», в синтез Матері – Матері-України і Матері Божої-Мадонни [7, с. 312], що зумовлює й домінують тему – тему трагедії материнства (виразно національної проблеми ще від часів Т. Шевченка). Збірка «Замість сонетів і октав» мала трагічний пафос, що формував осердя музичності й творив передумови народження героїчного епосу [6, с. 300]. Утім безособовість Тичини, озивалася безволлям, породженим відсутністю внутрішнього духовного стрижня, сили духу: «...незважаючи на свідому волю до конструкції, до ствердження власного обличчя в „Плузі“, дальші зусилля Тичини були марні, і книга ця тільки обнажила безхребетність і безвідповідальність автора, як особистості. <...> з посідача геніальної теми обернувся обезкрилений Тичина в пересічного літерата і нарешті замовк остаточно в мундирі „пролетарського“ академіка» [7, с. 280].

Тож, Є. Маланюк мав чітку методологічну систему дослідження творчості митців, осердя котрої складала аналітична оцінка естетичних вартостей художнього стилю митця, підкріплена і посилена біографічним методом. Цей синтез дозволяв реалізувати феноменологічний підхід до вивчення духовної суті «національного» – критерія зрілості культури, яку презентували митці.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Ключек Г. Феноменальність есеїстики Євгена Маланюка: сім ознак [Електронний ресурс] / Г. Ключек // Альманах «Палісадник». – Режим доступу: <http://palisadnik.org.ua/text/fenomenalnist-eseyistiki-ievgena-malanyuka-sim-oznak?page=show>
2. Куценко Л. Dominus Маланюк: тло і постать / Л. Куценко. – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2002. – 320 с.
3. Лавріненко Ю. Зруб і парости / Ю. Лавріненко. – [Б. м.] : Сучасність, 1971. – 331 с.
4. Маланюк Є. Книга спостережень: Проза : в 2-х т.. / Є. Маланюк. – Торонто, Онтаріо : «Гомін України», 1962. Т. 1. – 1962. – 527 с.
5. Маланюк Є. Книга спостережень: Проза : в 2-х т.. / Є. Маланюк. – Торонто, Онтаріо : «Гомін України», 1966. Т. 2. – 1966. – 480 с.
6. Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу / Є. Маланюк. – К. : Дніпро, 1997. – 430 с.

7. Маланюк Є. Повернення : Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи / Є. Маланюк / [упоряд. і передм. Т. Салига]. – Львів : Світ, 2005. – 496 с. – (Серія „Ad Fontes. – До джерел”).
8. Омельчук О. Національна ідентичність літератури у трактуванні Євгена Маланюка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Олеся Романівна Омельчук ; НАН України ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2002. – 20 с.

REFERENES

1. Klochek, G. *Fenomenalnist eseistyky Yevhena Malaniuka: sim oznak* [Phenomenalism of Yevgeny Malaniuk's Essay: Seven Signs]. URL: <http://palisadnik.org.ua/text/fenomenalnist-eseystiki-ievgena-malanyuka-sim-oznak?page=show>
2. Kucenko, L. (2002). *Dominus Malaniuk: tlo i postat* [Dominus Malaniuk: background and figure]. Kirovograd.
3. Lavrinenko, Y. (1971). *Zrub i parosty* [Log cabin and sprouts].
4. Malanjuk, Je. (1962). *Knyha sposterezhen: Proza*. T. 1 [Observation book: Prose]. Toronto.
5. Malanjuk, Je. (1966) *Knyha sposterezhen: Proza*. T. 2 [Observation book: Prose]. Toronto.
6. Malanjuk, Je. (1997). *Knyha sposterezhen. Statti pro literaturu* [Observation book. Articles about literature]. Dnipro.
7. Malanjuk, Je. (2005). *Povernennia : Poezii. Literaturoznavstvo. Publitsystyka. Shchodennyky. Lysty* [Return: Poetry. Literary Studies. Nonfiction. Diaries. Letters]. L`viv. (Seriya „Ad Fontes. – Do dzherel”).
8. Omel`chuk, O. (2002). *Natsionalna identychnist literatury u traktuvanni Yevhena Malaniuka* [National identity of literature in the interpretation of Yevgeny Malanjuk]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ГОЛЬНИК Оксана Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератури Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: поезія і проза Є. Маланюка, літературне краєзнавство, сучасний літературний процес.

INFORMATION ABOUT AUTHOR

HOLNYK Oksana Oleksandrivna – Candidate of Philology, Associate Professor of department of Ukrainian and foreign literature, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: poetry and prose of Ye. Malaniuk, literary study of a particular region, modern literary process.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2019 р.